

XIX. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ADIYAMAN'DA İLKÖĞRETİM
FAALİYETLERİ

Servet EKMEKÇİ *
Murat Gökhan DALYAN **
Ömer ERDİMEZ ***

Özet

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Adıyaman'da Müslüman ve azınlık grupların eğitim öğretim kurumlarının olduğunu bilinmektedir. Müslümanlara ait ilköğretim kurumları olarak sıbyan mekteplerinin bulunduğunu ve ilerleyen yıllarda büyük bir dönüşüm geçirerek iptidai mekteplere dönüştüğü görülmektedir. II. Abdülhamit döneminde eğitim alanındaki meydana gelen gelişmeler ışığında Adıyaman'da da birçok okul açılmıştır. Ancak bu okullar düzensiz olarak işlediği için Adıyaman'da istenilen sonucu vermemiştir.

Azınlıklar arasındaki eğitim öğretim faaliyetlerinin genel olarak Protestanlar, Katolikler ve bunlara tepki olarak yerel azınlıklar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu okullardan özellikle Protestanlarınkiler düzenli bir şekilde işlemiş ve zamanla halk arasındaki ahengi bozmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adıyaman, sıbyan, iptidai, azınlık ve Osmanlı

PRIMARY SCHOOL ACTIVITIES IN ADIYAMAN IN THE SECOND HALF OF THE XIX. TH CENTURY

Abstract

It is a well known fact that both muslims and minority groups had their own education institutions in the second half of the 19th century in the province of Adıyaman. It is seen that muslims had primary schools called Sıbyan Mekteps, later they were changed to İptidai Schools. In the period of Abdulhamit II., lots of schools were built and opened in Adıyaman as a consequence of educational developments. However, these schools did not function properly, so they did not yield desired outcomes.

Generally, education activities among minorities were carried out by Protestants, Catholics, and as respond to them by local minorities. Of these school, especially the ones that belonged to Protestants functioned properly and gave damage to the harmony among people over the year.

Key Word: Adıyaman, sıbyan, iptidai, minority and Ottoman

* Prof. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi sekmekci@adiyaman.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi mgdalyan@adiyaman.edu.tr

*** Arş.Gör., Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

GİRİŞ

Günümüz tarih araştırmalarında sosyal ve eğitim tarihi çalışmaları giderek önem kazanarak yaygınlaşmaktadır. Bu tür yayınlardan sayılabilecek olan “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Adıyaman’da İlköğretim Faaliyetleri” adlı çalışma hazırlanırken Osmanlı Arşivi’nde konuyla ilgili tasnif edilen belgelerin az olması kaynak sıkıntısı yaratmıştır. Bu nedenle konu mekân ve zaman olarak sınırlandırılmıştır.

a). Müslümanlara Ait Olan Okullar

1). İptidai Mekteplerinin İşleyişi

Osmanlı Devleti’nde öğretimin ilk aşaması olan -beş altı yaşlarındaki kız ve erkek çocukları okutması için açılmış- sıbyan mektepleri aslında daha önceki İslam devletlerinin eğitim geleneğinin bir devamı olarak tarihi çok eskilere dayanmaktadır.¹ Mahalli olarak faaliyet gösteren kurumların idaresinden yerel kadılar ve müftüler sorumluydu². Genellikle bir camii kenarında bitişik olan yapılarda veya camii içerisindeki bir bölmede eğitim ve öğretim veren bu okullar³ Tanzimat Fermanı’na kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir⁴. Okullarda verilen eğitimin esas noktasını Kuran-ı Kerim, Namaz ve İlmihal gibi dini bilgilerin verilmesi oluşturmuştur⁵. Tanzimat’la birlikte bu okullar, yapılan düzenlemeler sonucunda İptidai olarak adlandırılmış ve Rüstiye mekteplerine alt yapıdan uygun nitelikli öğrencilerin yetiştirildiği kurumlar haline getirilmeye çalışılmıştır⁶. Bu anlamda sıbyan mektepleri eski medrese usulünün temsilcisiyken iptidailer, yeni eğitim öğretim sistemini temsil eden sınıflı sistemine sahip ilkokullardır⁷. 19. yüzyılın son yıllarında dört kademede eğitim vermekte olan bu okulların bulunduğu yerleşim bölgelerinde eğer kız ve erkek öğrencilerin ayrı ayrı devam edebilecekleri okul varsa çocukların bir arada eğitim görmeleri yasaklanmıştır⁸.

* Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi/ Adıyaman

** Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi/ Adıyaman

*** Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi/ Adıyaman

¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi c. 1-2.*, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 82.

² Cavit Binbaşoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yay., s. Ankara 2009, s. 61.

³ Yahya Akyüz, *Başlangıçtan 2001’e Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yay., 8. Baskı, İstanbul 2001, s. 78; Salih Özkan, *Türk Eğitim Tarihi*, 2. Baskı Nobel Yay., Ankara 2008, s. 57.

⁴ Osman Ergin, *a.g.e.*, s.96.

⁵ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 79, 148.

⁶ Osman Ergin, *a.g.e.*, s.463-464.

⁷ İbrahim Arslanoğlu, “Türk Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişim ve Bugünkü Durumu”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Sayı 5., Mart 1998, s. 64.

⁸ Mahmut Cevad İbnü’ş-Şeyh Nâfi, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, M.E.B Yay., Ankara, 2002, s. 271 Sıbyan mekteplerindeki sınıflarda dört defter tutulmalıydı. Bu defterlerde okula devam eden öğrencilerin yoklama çizelgeleri okuldaki demirbaş eşya ve velilerin adları ne ile tanındıklarına dair bilgiler ile ev adresleri bulunmaktaydı. Öğretmen tarafından sınıflardaki dersleri belirli bir ders cetveline göre vermek zorunda olduğu gibi okulun her türlü idaresinden kendisi sorumluydu. Bu nedenle okulda eğitim öğretime yardım eden eğitimciler, okulun temizlik ve bakımından sorumlu olan hademeler öğretmene karşı sorumluydu. Öğretmen’in tatil günleri dışındaki günlerde okullara öğrencilerden önce gelmek ve daha sonra bütün okul gözden geçirildikten sonra en o çıkmak görevleri arasında bulunmaktaydı. Ayrıca öğretmen her ay okulda meydana gelen olaylar ve öğrencilerin okula devam durumları, öğretmen tarafından bağlı buluna maarif müdürlüklerine bildirmek zorundadır. Buna ek olarak öğretmenin okuldaki öğrencileri korkutmak amacıyla da olsa sopa falaka gibi ceza araçlarının okul içinde bulundurulması ve bunlarla öğrencilere şiddet uygulaması yasak olduğu gibi okula dost ve ahbablarını getirerek eğitim aksamasına neden olması da yasaktır. Bu bağlamda yine maarif nezaretinden izin almadan memleket ziyareti, hava değişikliği gibi izinlere çıkmaları da yasaktır. Eğer bunun dışına çıkar veya beş gün okuldaki eğitimleri aksatır ise görevlerine son verilir. Sıbyan mekteplerinde hocaların dışında okula yeni kayıt olacak öğrencilerin hasta olmamalarına dikkat edilirdi. Özellikle 19. yüzyılın son dönemlerinde çocukların çiçek hastalığı geçirmiş veya bu hastalığa karşı aşılansınması şartı aranmıştır. Bu nedenle öğrencilerden hasta olmadıklarına dair bir doktor raporu almaları şartı getirilmiştir. Eğer okulda bir hastalık çıkacak olursa okuldaki temizlikçi ve kapıcı öğrencinin ailesine bu durumu

2). İptidai Mekteplerinde Ders ve Programlar

Tablo 1: 1892 yılında Taşra ve Köylerde Bulunan İptidai Mekteplerinin Haftalık Ders Programı

Birinci Sınıf		İkinci Sınıf		Üçüncü Sınıf		Dördüncü Sınıf	
Ders Adı	Ders Saati	Ders Adı	Ders Saati	Ders Adı	Ders Saati	Ders Adı	Ders Saati
Osmanlı Elifbası	12	Kuran'ı Kerim	6	Kuan'ı Kerim Maa Tecvid	5	Kuan'ı Kerim Maa Tecvid	5
Ecza-yı Şerife	12	İlm-i Hal	3	İlm-i Hal	3	İlm-i Hal	3
Hesab-ı Zihni	6	Hesab-ı Zihni	2	Hesab-ı Zihni	3	Hesab	3
		Kiraat	3	Kiraat	3	Kiraat	3
		Hat	2	Hat	2	Hat ve İmla	2

19. yüzyılda iptidai mekteplerde okutulan dersler arasında ilk sıra, Osmanlıca dersine verilmiş ve bu dersin öğrenilmesi için haftada 12 ders saatin ihtiyaç duyulacağı öngörülmüştür. Bu nedenle öğrenciler, Osmanlıca harflerin yazımını ve okumasını öğrenmeden diğer derslere başlatılmazlardı. İptidai mekteplerinde ikinci sınıfa geçmek isteyen öğrenci, birinci sınıftaki her üç dersi de geçmek mecburiyetindeydi. İkinci sınıfta birinci sınıftan farklı olarak verilmeye başlanan hat dersinde ise öğrencilerin güzel bir şekil de rika yazısını öğrenmeleri istenmiştir. Ayrıca bunlara ek olarak öğrencilere ilmihal ve hesap işlemleri öğretilmesi planlanmıştır. Üçüncü sınıfa geçişle birlikte ikinci sınıftan itibaren başlanan Kuran-ı Kerim öğretiminde tecvide yer verilerek azami şekilde öğrencilerin bunu kavramalarına çalışılmıştır⁹. İstanbul ve kasabalardaki iptidai mekteplerde bu derslerden farklı olarak ikinci sınıflarlarda Osmanlı Coğrafyası, Osmanlı Tarihi ve Ahlak Dersleri verilmiştir¹⁰.

3). Adıyaman'da Müslümanlara Ait İlköğretim Kurumları

XIX. yüzyılın ilk yarısında Adıyaman'da Sıbyan mektebi olarak Hacı Abdulgani Cami'sinin belirli bir bölümünün kullanıldığı ve bu hizmetlerin görülebilmesi için adı geçen caminin vakıf gelirlerinden bir bölümünün ayrıldığı göze çarpmaktadır. 1808 yılında camii içerisinde faaliyet gösteren Sıbyan mektebinde

haber vermekle ve çocuğu evine götürmekle yükümlüdür. Okulda eğitim öğretim sırasında herhangi bir sıkıntı yaşanmaması için çocukların kalemlerini açmak için dahi olsa kalemıraş veya çakı gibi aletleri okula getirmeleri yasaklanmıştır. Eğer öğrencilerin kalemlerinin açılması gerekiyorsa bunu öğretmen gerçekleştirmek zorundadır. Yine öğretmen, öğrencilerin sağlıksız yiyecekleri tüketmelerine izin vermemeleri gerektiği gibi okul çevresindeki satıcıların bu özelliklere sahip yiyecekleri öğrencilere satmalarını engellemekle de yükümlüdür. Okullarda görev alacak olan kapıcıların iyi ahlaklı herhangi bir hastalığı olmaması vasfına haiz olmasının dışında göreve başlayamazdı.

Kapıcıların görevleri arasında öğrencilerin sağ salim evden okula gitmelerine de nezaret etmek vardı. Bunun dışındaki okuldaki görevleri arasında okulun ve tuvaletlerin temizliği, sınıftaki sobanın yakılması, öğrencilerin dışarıya bırakılmaması, müfettişler ve maarif nezaretinden gelenler dışında öğretmenin izni olmadan kimsenin okula girmesini önlemek, eğer okulda yemek veriliyorsa öğrencilerin yemeklerinin hazırlanması ve yedirilmesi, bir dereceye kadar öğrencilerin üst başlarını ve ayakkabılarını temizlemek gibi görevleri bulunmaktaydı. Bkz. Aynı eser aynı sayfalar.

⁹ Mahmut Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *a.g.e.*, s. 288-89.

¹⁰ Mahmut Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi, *a.g.e.*, s. 278-79.

Seyyid Ömer ve Seyyid Hüseyin adlı kişilerin günlük dört akçelik ücret karşılığında öğretmenlik yaptığı görülmektedir. Bir müddet sonra bu hocalardan Seyyid Ömer'in vefatı üzerine bu göreve Abdullah b. Kasım adlı şahıs talip olmuştur¹¹. Bu okul Adıyaman'daki halkın çocuklarının temel eğitim gereksinimlerini ve şehirdeki cami görevlilerinin ilk eğitimlerini gördüğü kurum olarak faaliyet göstermiştir. Zira buradaki sıbyan mektebini bitiren öğrencilerin Darü'l Kura'ya devam ettiği ve burayı bitirdikten sonra camilerde görev aldığı bilinmektedir¹².

19. yüzyılda II. Mahmut'un 1824' te yayınladığı bir fermanla ilköğretimi "mecburi" hale gelmiş¹³ ve sıbyan mektepleri daha öncede belirtildiği gibi iptidai mekteplere dönüşmüştür. Bu dönemden sonra Sultan II. Abdülhamit dönemine kadar eğitim öğretim alanında Adıyaman'da fazla bir değişiklik meydana gelmemiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin her tarafında eğitim alanında görülen gelişmeler doğal olarak bölgemize de yansımıştır. Bu bağlamda 1882 yılında Adıyaman, Kâhta ve Besni'de toplam 57 adet iptidai okulun faaliyette bulunmaktadır. Buna medreselerin ilk kademeleri de eklendiğinde bu sayı 64 ulaşmaktadır. Aynı dönemde bu kazalarda yaşayan 41.543 kişiyi okul sayısına böldüğümüzde Adıyaman ve çevresinde her 620 kişiye bir okul düştüğü görülmektedir¹⁴. Buna rağmen verilerin düzensiz olmasının etkisiyle tespit edebildiğimiz kadarıyla 19. yüzyıl boyunca Adıyaman'da eğitim öğretim faaliyetlerinin düzenli ve büyük çapta yapılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu minval üzere 1892-1893 yılında Adıyaman merkezde toplamda 21 iptidai mektebi yeniden açıldığını görmekteyiz¹⁵. Zira daha 11 yıl öncesinde sadece Adıyaman Kazası'nda medreseler hariç 23 ilkokul bulunmaktaydı¹⁶. Bu da daha önce var olan okulların düzensiz olarak faaliyet gösterdiğini kanıtlamaktadır. Buna rağmen belirtilen eğitim öğretim yılında bu okullara toplamda 627 Müslüman öğrencinin okullara devam ettiği ve okul başına 29-30 öğrencinin düştüğü görülmektedir¹⁷. 1894 yılında bu okullardan faal olanların isimleri aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 2

Kaza	İptidai Okulunun Adı	Bulunduğu Yer	Milleti	Öğrenci	
				Erkek	Kız
Adıyaman	Eslenmez Bey Medresesi	Medrese Civarı	İslam	22	

¹¹ C.MF. No: 8941; C.MF. Dosya No: 6132 ; Bahattin Turgut, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Adıyaman'daki Vakıf Hizmetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İslâm Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümü İslâm Tarihi Anabilim Tarihi, İstanbul 1993, s. 69 ; Murat Gökhan Dalyan, *Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman Tarihi*, Reform Matbaası , Ankara 2007, s.115.

¹² Bahattin Turgut, *a.g.e.*, s. 70-71.İşte bu bağlamda 1734 yılında Abdulgani Camii Şeyhü'l Kura olarak İbrahim adlı görevlinin günlüğü 8 akçe görev yaptığı ve daha sonra görevini tam olarak yerine getiremediğinden dolayı yerine daha önce de bu görevi yapmış olan Şeyhul Kura Esseyyid Ali'nin Efendi'nin atandığı görülmektedir. Bkz. Aynı eser aynı sayfa.

¹³ Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* ,Cilt: 17, Sayı: 1, Elazığ 2007, s.176.

¹⁴ *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.159-161.

¹⁵ Adnan Işık, *Malatya 1830-1919*, İstanbul 1998, s.257. *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.221.

¹⁶ *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.159-161.

¹⁷ Adnan Işık, *Malatya 1830-1919*, İstanbul 1998, s.257. *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.221. 1884 yılında Numan Aras, Besni'de bulunan iptidai okullarının da okuyan öğrenci sayısı 748 olarak verilmiştir. Ancak verdiği okul sayısı çelişkilidir. Eserinin 126 sayfasında bu okulların sayısını 38 olarak verirken bir sonraki sayfada 48 olarak vermiştir. Bkz. Numan Aras, *Ondokuzuncu Yüzyılda Malatya Sancağı Besni Kazası'nın Tarihi-Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006, s.127; Hacı Duran, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman'da Eğitim Alanındaki Gelişmeler", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart-2000, s.292

Adıyaman	Hoca Ali Medresesi	Medrese Civarı	İslam	28	7
Besni	Ömer Paşa	Ömer Paşa Caddesi	İslam	31	
Besni	İdris Mahallesi	Meydan	İslam	91	
Besni	Çavuşbaşı	Ali Paşa	İslam	24	
Besni	Cam-i Kebir	Yükümkân	İslam	81	
Besni	Sürgü Köyü	Köy İçinde	İslam	10	
Besni	Sofraz Köyü	Köy İçinde	İslam	10	
Besni	Şambayat Köyü	Köy İçinde	İslam	11	
Besni	Süvari(?)	Köy İçinde	İslam	9	
Besni	Pervari(?)	Köy İçinde	İslam	11	
Besni	Belveren	Köy İçinde	İslam	10	
Kahta	Kahta	Kahta İçinde	İslam	15	
Kahta	Mırdıs Nahiyesi Tokaris	Tokaris/Akıncılar İçinde		18	

Yukarıdaki tablodaki okulların öğrenci profiline bakıldığında Adıyaman'daki halkın kız çocuklarının eğitime gereken önemi vermediği,¹⁸ okullarda düzenli bir şekilde eğitim faaliyetlerin görülmediği ve zaman zaman açılıp kapandıkları görülmektedir. Bize göre bunun en büyük nedeni, halkın bu okulların ve öğretmenlerinin masraflarını karşılayacak maddi gücünün olmaması ve eğitime gereken önemi vermemesidir. Çünkü 1890 yılında Adıyaman halkının Maarif Nezaretine, geliri Adıyaman Rüştüyesi'ne ait olan iki dükkânın kirasından karşılanmak kaydıyla yeni bir okul açma girişiminde bulunmalarından anlamaktayız. Ancak Maarif Nezareti'nin 1891 yılında vermiş olduğu cevapta bu öneri reddedilmiş ve bu tür okulların her türlü masraflarının yerli ahalice karşılanması gerektiği bildirmiştir¹⁹.

1900 yılında Osmanlı Devleti'nin eğitiminde gerçekleştirmeye çalıştığı reform ve yenileştirme çabaları sırasında Adıyaman'da kapalı olan bazı okulların bir kez daha yenileriyle birlikte yeniden faaliyete girdikleri görülmektedir. Bu bağlamda 1900 yılında Adıyaman'da açılan iptidai mektepleri ve yerleri aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 3: 1900 Yılında Adıyaman ve Çevresinde Açılan Okullar

Liva	Kaza	Okul Derecesi	Bulunduğu Yer	Açılış Tarihi	Masraf Miktarı
Malatya	Besni	İptidai	Tut	1895	1100 Krş
Malatya	Besni	İptidai	Şambayat	1895	800 Krş
Malatya	Besni	İptidai	Belveren	1895	600 Krş
Malatya	Besni	İptidai	Pervari (?)	1895	700 Krş

¹⁸ *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, Yay. Haz. Said Öztürk, İstanbul 2006, s.235-236; Said Öztürk, "Osmanlı Döneminde Adıyaman'ın Sosyal Ekonomik Özellikleri", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman*, Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart-2008, s. 142-143.

¹⁹ *MF. MKT Dosya No: 120 Gömlek No: 3*

Malatya	Besni	İptidai	Suvari/Süvarlı(?)	1895	1200 Krş
Malatya	Besni	İptidai	Hoydi/Hevidi(?)	1895	500 Krş
Malatya	Besni	İptidai	Keysun/Çakırhöyük	1895	650 Krş
Malatya	Besni	İptidai	Kızılın	1895	850 Krş
Malatya	Besni	İptidai	Kuyucak (Ova)	1895	900 Krş
Malatya	Adıyaman	İptidai	Koçali	1895	900 Krş
Malatya	Adıyaman	İptidai	Susar (?)	1895	1300 Krş
Malatya	Adıyaman	İptidai	Çalğan	1895	750 Krş
Malatya	Adıyaman	İptidai	Karıcık	1895	600 Krş
Malatya	Kahta	İptidai	Alut	1895	800 Krş
Malatya	Kahta	İptidai	Sincik	1895	1000 Krş
Malatya	Kahta	İptidai	Tokaris/ Akıncılar	1895	750 Krş

Yukarda da görüldüğü üzere üzere Osmanlı Devleti, büyük bir bölümü Besni'de olmak Adıyaman çevresinde toplamda 16 okulu ilk defa veya yeniden açarak 13.400 kuruşluk bir masraf yapmıştır²⁰. Yapılan bu masraflar, okulların yeniden inşası için veya açılması istenen mahallerden okul için uygun binaların satın alınmasıyla gerçekleştirilmiştir²¹. Daha sonraki yıllara ait Maarif Salnameleri'nde tekrarlanmıştır. Nitekim 1903 yılına ait olan salnamesinde de aynı okulların adlarının geçtiği görülmektedir²².

Tablo 4: 1907-1908 Yıllarında Adıyaman ve ilçelerinde bulunan iptidai mekteplerinin durumu

Kaza Merkezi	Okulun Bulunduğu Yer	Hoca Adı	Talebe	
			Erkek	Kız
Kahta	Kâhta	?	?	?
Kahta	Sincik	Tahir Efendi	50	14
Kahta	Tokaris (Akıncılar)	Yusuf Efendi	44	?
Kahta	Alut(?)	Osman Efendi	41	?
Kahta	Narince	?	?	?
Kahta	Gülek	?	?	?
Gerger	Gerger	18	?	?
Besni	Pervari	Hacı Ömer Efendi	21	?
Besni	Keysun	Halid Efendi	16	?
Besni	Şambayad	Mehmet Zeki Efendi	14	?

²⁰ *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1317*, Matbaa-i Amire İstanbul, s. 1178-79; *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1317*, Matbaa-i Amire İstanbul, s.1381; *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1318*, Matbaa-i Amire İstanbul, s. 1552-1553; *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1319*, Matbaa-i Amire İstanbul, s.884-885.

²¹ *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1318*, Matbaa-i Amire İstanbul, s.1552.

²² *Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1321*, Matbaa-i Amire İstanbul, s.659.

Besni	Tut	Mustafa Sıtkı Efendi	35	?
Besni	Kızılın	Mehmet Efendi	31	?
Besni	Belviran	Ali Efendi	39	?
Besni	Suvarlı	Yakub Efendi	20	?
Besni	Sürgü	Mehmet Efendi	43	?
Besni	Hevidi	?	29	?
Adıyaman	Kocan	Mahmut Efendi	24	?
Adıyaman	Çalğan	Ahmet	21	?
Adıyaman	Koç Ali	Münhal	?	?
Adıyaman	Samsad	Münhal	?	?
Adıyaman	Karıcık	Hacı Hüseyin Efendi	20	?

1908 yılının vilayet salnamesinden çıkarılan bu tablodan da anlaşılacağı gibi Adıyaman ve çevresinde toplamda 20 okul bulunmakta ve bunlar arasında sadece Sincik Nahiyesi'ndeki okulda erkeklerin yanı sıra kız çocuklarına da eğitim verildiği anlaşılmaktadır²³. Aynı yıl Besni'de 748 öğrenciye sahip 38 iptidai okulu bulunduğu ve bu okulların öğrenci ortalamasının 15 ila 16 arasında değiştiği görülmektedir²⁴ Daha önce de ifade edildiği gibi Adıyaman'da Müslümanlara ait okulların niceliğinin belirlenememesindeki en büyük sıkıntı daha önce salnamelerde var olan bazı okulların daha sonraki salnamelerde belirtilmemesidir. Nitekim 1894 yılında Besni'de, İdris Mahallesi'ndeki, Camii Kebir Mahallesi'ndeki, Çavuşbaşı Mahallesi'ndeki okullar ile Adıyaman'da Eslenmez Bey, Hoca Ali okullarıyla Kahta merkezdeki okula, daha önceki salnamelerde değinilmesine rağmen 1908 yılına ait olan salnamede bu okullara değinilmemiştir²⁵. Okulların sayısındaki belirsizlikler, Adıyaman'da Müslüman ahaliye ait olan okulların düzenli bir şekilde işlemediğini veya salnamelerde var olan mevcudun Besni örneğinde olduğu gibi ayrıntılı yazılmaması gibi çelişkili durum ortaya çıkmaktadır.

Adıyaman'daki iptidai mektepleri Tevhidi Tedrisat kanunu ile kapatılarak faaliyetlerine son verilmiştir. Ancak bunlardan Adıyaman merkezdeki 6 sınıflı Numune Mektebi İptidaisi harf inkılâbından sonra Latin harflerle eğitim öğretimine Yeni Yol İlkokulu yapılıncaya kadar devam etmiştir²⁶.

b). Gayrimüslimlere Ait Okullar

a). Protestanlara Ait Okullar

19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti bir çok yabancı misyoner örgütün hedefi haline gelmiştir. Bu misyonerlik kurumları arasında Amerikan destekli Protestanlar ve Fransız destekli Katolikler ön plana çıkmışlardır. Bu misyoner gruplardan Amerikan misyonerlerinin 19. yüzyılın ilk yarısında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde üstlendikleri en önemli merkez Antep'tir. 1844 yılında itibaren bu şehirde faaliyet gösteren Protestanlar, 1848 yılında kökleşme adına ilk kiliselerini faaliyete geçirmiş ve kısa bir süre sonra da Urfa, Siverek

²³ Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908, s. 278, 280, 281-284, 301; Adnan Işık, a.g.e., s.420-421.

²⁴ Adnan Işık, a.g.e., s.396.

²⁵ Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908, s.234-35., 294.

²⁶ Adıyaman İl Yıllığı 1967, s. 61.

ve Adıyaman bölgelerindeki Ermenilere ulaşmak için düzenli gezilerde bulunmuşlardır²⁷. Bu gezilerle Amerikan misyonerleri, Antep merkezine bağlı uç istasyonlar kurmaya çalıştılar ve bunda da başarılı olarak²⁸ 1851 yılında Adıyaman ve Besni’de bir yerel Protestan Ermeni vasıtasıyla buradaki Protestan örgütlenmesinin ilk tohumlarını attılar²⁹. Çünkü bölgede var olan Ermeni nüfusu, Amerikalı misyonerlerinin ümitlenmesine neden olmuştur. Zira sadece Besni, 1.000 kişilik bir Ermeni nüfusu barındırmaktaydı³⁰. 1854 yılında Antep yöneticisi Benjamin Schnieder, yaptığı planlama ile bu tarihten itibaren Adıyaman’daki faaliyetler Antep üzerinden değil artık Urfa üzerinden idare edilmeye başlanmıştır³¹.

1859 yılına gelindiğinde Amerikan misyonerlerinin daha önce görevlendirdikleri iki yerel Protestan yardımcı Adıyaman ve çevresinde bir okul açmayı başarmıştır. Bu dönemde Urfa-Adıyaman bölgesindeki misyonerlik faaliyetlerini George B. Nutting ile karısı Susan A. Nutting yürütmektedir. Aynı yıl Protestan üyeler, toplantılarını gerçekleştirmek için bir evi şapel, diğer bir evi ise üyelerin çocukları için okul haline getirerek eğitim öğretime başlamışlardır³². Protestan misyonerlerin Adıyaman’da açtıkları okul Köprüler Sokağı’nda bulunmakta ve aynı adı taşımaktadır.³³ Bu okul günümüz şehir merkezinde kale civarında, bugünkü çay bahçesinin alt tarafındaki yerde bulunmaktaydı. Burada misyonerler, Ermeni çocuklarına anadilde okumayı, yazmayı, şarkı söylemeyi, matematik, coğrafya ve İngilizceyi, öğrettikleri gibi kız öğrencilere yaşları biraz ilerleyince ek olarak dikiş nakış öğretmişlerdir³⁴. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Adıyaman ve çevresindeki okullar seviye olarak Harput’taki Amerikan okulunun alt kademesi seviyesini oluşturmuş ve³⁵ isyancı Ermenilerin yetiştirilmesi rolünü de üstlenmiştir. Bu meyanda Adıyaman’da belgeler ele geçirilmiştir³⁶.

Tablo5: Protestanların 1959 yılında Adıyaman’daki eğitim faaliyetleri aşağıdaki gibidir.

Öğretmen Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		
		Erkek	Kız	Toplam
1	1	22	3	25

Tablo 5

Ayrıca bu yıldan itibaren Protestanlar, Ermenilerden yoğun bir şekilde aynı ve nakdi yardımlar toplamaya başlamışlardır. Nitekim 1859 yılında 23’ü erkek olmak üzere 47 olan Protestan cemaatinin 13 tanesi

²⁷ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki, Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara , Ağustos 2000, s. 70 ;Murat Gökhan Dalyan, “Adıyaman’da Protestanlık Faaliyetleri ve Protestan Ermeni Kilisesi’nin Kurulması”, *Hoşgörürden Yol Ayrımına Ermeniler c. III.*, Kayseri 2008, s. 217-229

²⁸ Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 60.

²⁹ *Forty- Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held In Troy, New York, Sept. 7-10, 1852*, Boston 1852, s. 65.

³⁰ *Forty- Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held In Troy, New York, Sept. 7-10, 1852* s. 71-72

³¹ *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1854, Vol. L.*, Boston 1854, s. 142.

³² *Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Boston Mass. October 2-5 1860*, Boston 1860, s. 64-67.

³³ *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s.235.

³⁴ Lüsan Bıçakçı, “İstanbul’da Adıyamanlı Bir Ermeni” , *Radikal Gazetesi* 25.03.2007

³⁵ Erdal Açıkşes, *Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri*, TTK, Ankara 2003, s.67-68.

³⁶ B.O.A. DH.MKT. Dosya No: 1517 Gömlek No: 96.

düzenli olarak Amerikan misyonerlerinin Adıyaman'daki faaliyetlerinin finansmanına katkıda bulunmaya başlamıştır³⁷. 1860 yılında cemaatin eğitim öğretim gören çocuk sayısı hızla artmaya devam etmiş ve daha önce 25 olan öğrenci sayısı 42'ye çıkmıştır. Bu dönemde eğitim öğretim faaliyetlerinin Adıyaman'daki Ermeniler arasında oldukça rağbet gördüğü ve halkın istekliliği Amerikalı misyonerleri memnun ettiği gibi Nutting'in ifadeleriyle misyoner raporlarına da yansımıştır.

Tablo 6³⁸

Öğretmen Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		
		Erkek	Kız	Toplam
1	1	36	6	42

1862 yılında George B. Nutting ve eşinin çalışmaları sonucunda Adıyaman dışında Besni'ye de ulaşılmış ve 90 kişilik bir cemaat oluşturulmuştur³⁹. Aynı yıl Adıyaman'da Protestan üyelerin çocukları için bir öğretmen ve yardımcı bulunurken, Besni'de bu işler için sadece bir Protestan yardımcı bulunmaktadır⁴⁰.

Protestanların açtığı okul, Adıyaman Ermeniler tarafından oldukça rağbet görmeye devam etmiş ve 1862 yılına gelindiğinde bu okulun bütün masraflarının tamamının Ermeniler tarafından karşılanmaya başlandığı görülmektedir⁴¹.

Tablo 7: 1862 Yılında Adıyaman ve Besni'deki Protestanların Eğitim Faaliyetleri

Yerleşim Yeri	Öğretmen	Okul	Öğrenci Sayısı		
			Erkek	Kız	Toplam
Adıyaman		1	-	-	32
Besni		1	7	-	7

Bu gelişmelere rağmen yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi Adıyaman'daki Protestan okulundaki öğrenci sayısı bir önceki seneye göre azalmıştır. Adıyaman'daki bu olumsuz gelişmelere karşın aynı dönemde Besni'de bir okul açıldığını ve bunun bir yardımcı tarafından idare edildiğini görmekteyiz.⁴² 1862-1863 yılında

³⁷ Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Boston Mass. October 2-5, Boston 1860, s.64-67.

³⁸ Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Cleveland , Ohio, October 1-3 1861, Boston 1861, s.52-54

³⁹ Fifty Second Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Springfield, Mass. October 7-10 1862, Boston 1862, s. 91.

⁴⁰ Fifty Second Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Springfield, Mass. October 7-10 1862, s. 84.

⁴¹ Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 60.

⁴² Fifty Second Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Springfield, Mass. October 7-10 1862, s.87.

ise Besni'ye bir tane öğretmenin görevlendirildiği, okulun masraflarının yarısının halk tarafından karşılandığı ve geri kalanı ise Amerikan misyonerlerince karşılanmaya başlamıştır⁴³.

1864 yılında bir önceki yıla göre Adıyaman ve çevresindeki Protestanlık faaliyetlerindeki artış okullardaki öğrenci sayısına da yansımıştır. Bu bağlamda Besni'deki öğrenci sayısı 3 kat artarken Adıyaman'daki sayı yaklaşık iki kat artmıştır. Bu artışlarda dikkat çekici olay kız öğrenci sayısındaki artıştır⁴⁴.

Tablo 8

Yerleşim Yeri	Öğretmen	Okul	Öğrenci Sayısı		
			Erkek	Kız	Toplam
Adıyaman	1	1	40	20	60
Besni	1	1	20	1	21

1864 senesi misyonerler için dönüm yılı sayılabilecek gelişmelerin yaşandığı bir yıldır. Çünkü Adıyaman'daki Ermeni halk, okul dışında artık misyonerlere bağlı faaliyet gösteren, şapel ve kilise görevlilerinin maaşlarını ve diğer giderlerinin tamamını da karşılamaya başlamıştır. Adıyaman'da bu başarılarına rağmen misyonerler, Besni'de kayda değer bir başarı kazanamamışlar sadece önceki yılki mevcutlarını koruya bilmişlerdir⁴⁵. Görüldüğü üzere misyonerlikte yaşanan bu gelişmeler eğitim alanına yansımamıştır. Aşağıda Adıyaman ve Besni'deki okulların durumu verilmiştir.

Tablo 9

Yerleşim Yeri	Öğretmen	Okul	Öğrenci Sayısı		
			Erkek	Kız	Toplam
Adıyaman	1	1	30	15	45
Besni	1	1	15	3	18

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere geçen yıla göre Adıyaman'daki Protestan okulunun öğrenci sayısında azalmalar görülmüştür. Buna rağmen yardımlar konusunda her iki yerleşim yerinde de artışlar yaşanmış ve bağışçıların sayısı Adıyaman'da 66'ya Besni'de ise 18 yükselmiştir⁴⁶. Daha önceki yıllıkta Adıyaman ve Besni'de öğretmen olup olmadığı konusunda hiçbir bilgi mevcut değil iken şimdi her ikisinde de birer öğretmenin görev yaptığı ve buna ek olarak Adıyaman'da bir rahip bulunduğu görülmektedir⁴⁷. 1865 yılında

⁴³ *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Board of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1863, Vol. LIX., Cambridge 1863, s.216.*

⁴⁴ *Fifty-Third Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Rochester, N.Y. October 6-9 1863, Boston 1863, s.67-71.*

⁴⁵ *Fifty Fourth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Worcester, Mass. October 4-7 1864, Boston 1864, s. 80-81.*

⁴⁶ *Fifty Fourth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Worcester, Mass. October 4-7 1864, s.77.*

⁴⁷ *Fifty-Fifth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Chicago, Illinois October 3-6 1865, Boston 1865, s.77.*

Antep yöneticisi Luciens H. Adams, Adıyaman'a -muhtemelen daha önce görev yapan rahibin ayrılması neticesinde-buradaki kilisedeki işlerin aksamaması için yerel bir Protestan yardımcıyı rahipliğe atamıştır⁴⁸. 1866 yılındaki misyoner raporlarındaki eğitim öğretim verileri 1864 yılının tekrarından başka birşey değildir⁴⁹. Çünkü aynı yıl Urfa bölgesinin sorumlusu olan Nuttingler, iklimine tam olarak alışamadıkları bu şehirde uzun süre kalmaktan dolayı rahatsızlanarak bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle istatistiklerde aynı yıl Besni'de ve Adıyaman'da birer öğretmen olduğu tekrar edilmiş, diğer istatistikî veriler ise bir bütün olarak verilmiştir.

Bu nedenle aşağıda görüleceği üzere verilen rakamlar Besni, Siverek ve Adıyaman'daki Protestanlara ait olan rakamların toplu olarak verilmiş halidir⁵⁰.

Tablo 10

Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		
	Erkek	Kız	Toplam
4	63	33	96

1868 yılında ise Adıyaman'daki Protestan cemaatinin öğretmen sayısının ikiye çıkarken Besni'deki okulun hala bir öğretmen ile eğitime devam ettiği görülmektedir. Ayrıca bu yıl Adıyaman, Siverek, Besni'nin istatistiklerinin verildiği tabloda Garmuş'ta bulunmaktadır. Ancak bu meskûn mahalde istasyon yeni kurulduğu için verilerin büyük bir bölümünün daha önceki yerleşim yerlerine ait olması muhtemeldir.

Tablo 11

Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		
	Erkek	Kız	Toplam
6	73	42	115

Daha öncede belirtildiği gibi George B. Nuttinglerin hastalıkları nedeniyle Urfa bölgesinden ayrılmasıyla birlikte Adıyaman ve Besni'deki faaliyetler geçici olarak Antep bölgesinde görevli olan Philander O. Power'ın sorumluluğuna verilmiş ve onun da bu yerler ile tam olarak ilgilenmediği öğrenci istatistiklerinin ayrı ayrı verilmemesinden anlaşılmaktadır⁵¹.

1871 yılında Adıyaman merkezinde 350 olan Protestan sayısı misyonerlerin çalışmalarını hızla artırmıştır⁵². Bu okulların 1894 yılında 20 erkek ve 18 kız olmak üzere toplam 38 öğrencisi bulunmakta⁵³ olup

⁴⁸ *The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Board of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1866, Vol. LXII., Cambridge 1866, s. 249.*

⁴⁹ *Fifty-Sixty Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Pittsfield, Mass. September 26-28, 1866, Boston 1866, s.82-83.*

⁵⁰ *Fifty-Seventh Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Buffalo, New York, September 23-27 1867, Cambridge 1867, s. 70-74.*

⁵¹ *Fifty-Eight Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Norwich, Connecticut, October 6-9 1868, Cambridge 1868, s. 28-30.*

⁵² B.O.A. İ.HR. Dosya No: 251 Gömlek No: 14916; Murat Gökhan Dalıyan, "Adıyaman'da Protestanlık Faaliyetleri ve Protestan Ermeni Kilisesi'nin Kurulması",s.1-9.

⁵³ *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908, s.235.*

bunların faaliyetlerini koordine etmek ve eğitim-öğretim vermenin dışında yetişkinlerin ayinlerini de düzenlemek için şehirde 6 kadın ve 6 erkek olmak üzere 12 Protestan misyoner bulunmuştur⁵⁴.

1908 yılına geldiğinde faaliyetlerine devam kız ve erkek Protestan okullarının her ikisinde 65 civarında öğrenci eğitim görmektedir⁵⁵. 1911 yılında bu okulda öğretmen olarak yerel Protestanlardan Serkis Demirciyan'ın öğretmenlik yaptığı bilinmektedir. Bu okul I. Dünya Savaşı'ndan sonra faaliyetlerine son vermiştir. 1915 Tehcir kanunundan sonra okulun bulunduğu kilise bakımsız kalmıştır. 1917 yılında bakımsız haldeki bu kilisenin taşlarından Hoca Ömer Camii yapılmıştır⁵⁶.

b).Gregoryen Ermenilere Ait Okullar

19. yüzyılda Adıyaman'da Protestan Ermeniler dışında Gregoryen Ermenilere ait okullarında var olduğu görülmektedir. Nitekim 1874 yılında onlara ait olan Meryem Ana Kilisesinin inşaatı sırasında cemaatin eğitim alanındaki ihtiyaçları için kilisenin yanına iki adet küçük okul binası yaptırılmıştır. Bu okulların ihtiyaçları yerel halktan alınan yardımlar ve Adıyaman merkezdeki bir hanın geliriyle karşılanmıştır⁵⁷. 1894 yılında Besni'deki Gregoryen cemaatin okulunun 40, Adıyaman'daki cemaatin ise kız ve erkek okullarında 72'si erkek olmak üzere toplamda 112 öğrencisi bulunmaktaydı⁵⁸.

Resim Meryem Ana Kilisesi ve Yanındaki Okullar

1908 yılında Besni'deki okul faaliyetlerine devam etmekle birlikte salnamelerde öğrenci sayısı hakkında bir veri bulunmamaktadır. Adıyaman'daki okulların ise bu dönemde toplamda 120 öğrencisi bulunmaktadır. Bu okulda faaliyetlerine I. Dünya Savaşı'nın sonunda faaliyetlerine son vermiştir⁵⁹.

⁵⁴ *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 231.

⁵⁵ *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 231; Adnan Işık, *a.g.e.*, s.414.

⁵⁶ Aziz Çağlayan, *a.g.e.*, s. 43.

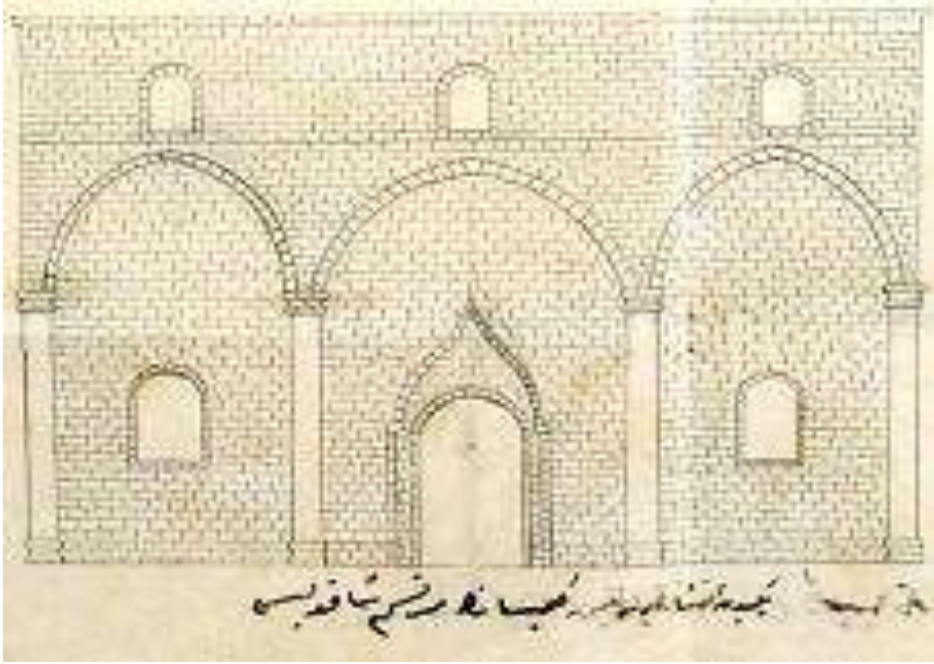
⁵⁷ İ.AZN Dosya No: 1325 S-29 Gömlek No: 22; *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 294

⁵⁸ *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 234-35.

⁵⁹ *Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, s. 294.

c).Süryanilerin İlköğretim Faaliyetleri

Adıyaman'ın ilk yerli Hıristiyan halkı olan Süryaniler, Hıristiyanlığı kabullerinden itibaren Adıyaman ve çevresinde yaşamış olmalarına rağmen zamanla yaşanan olaylar ve göçlerle birlikte nüfusları azalarak eski etkinliklerini yitirmişlerdir. 19. yüzyılda Adıyaman'da bulunan Süryani Kadim Kilise binasının tarihi Osmanlı Salnameleri'nde 16. yüzyıla kadar dayandırılmaktadır. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde Süryaniler de komşuları Ermeniler gibi yoğun olarak misyonerlerin faaliyetlerine maruz kalmışlardır. Bu faaliyetler neticesinde Süryani toplumu da aynı Ermeniler de olduğu gibi bölünmeler ve parçalanmalar meydana gelmiştir⁶⁰. Sonuç olarak misyonerlerin faaliyetleri, Süryani Kadimleri reform çalışmalarına ve yeni arayışlara yönelterek onları çeşitli çaplarda okullar açılmaya yöneltmiştir. Bu okullardan bir tanesi de az miktarda olsa Süryani'nin bulunduğu Adıyaman'da açılmıştır. 1889 yılında bu okulda dil çalışmaları ve yayın faaliyetleri ile Süryani Rönesans'ında önemli rolü ve etkisi olan Naum Faik öğretmen olarak 50 Süryani ailesinin çocuğuna eğitim verdiği bilinmektedir. Bu süre zarfında Faik, bu okulda çocukları eğittiği gibi okul bitişinde bulunan kilisedeki yazma ve kitaplar üzerinde çalışmıştır⁶¹. Ancak onun gidişinden sonra da eğitim öğretim faaliyetleri devam etmekle birlikte öğrenci sayısı 1894 yılında 21'e düşmüştür⁶². 1908 yılında kilise bitişinde bulunan bu okulun faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir. I. Dünya Savaşı'nın akabinde olumsuz etkilemiştir⁶³.

⁶⁰ Aziz Çağlayan, *a.g.e.*, s. 43.

⁶¹ Naum Faik ve Süryani Rönesansı, Haz. Murat Fuat Çıkkı, Belge Yayınları, İstanbul 2004, s. 23, 46-49; Talip Atalay, Lozan Antlaşması Öncesi ve Sonrasında Süryani Eğitim Kurumları, Mart 2005, http://www.akader.info/KHUKA/2005_mart/63-69.pdf, s. 4,6. 1874 yılında var olan kilise bakımsızlıktan dolayı tadilatın geçerek yeniden yapılmıştır. Bkz. ⁶¹ B.O.A. İ.HR. Dosya No: 262 Gömlek No: 15674

⁶² Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908, s. 235-236. 1915 yılında Süryani Kadimlerin rahibi olarak Kissalib efendi görülmektedir. Mehmet Baydaş, *236 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 20-96 Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış, Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş 2008, s. 85.

⁶³ Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908, s.294.

1908 yılında tamirattan geçen Süryani Kadim Kilisesi'nin ruhsat planındaki temsili resmi⁶⁴

Adıyaman'da Ermenilerin aksine Süryaniler, nüfusları azalsa da varlıklarını 21. yüzyıla taşımayı başarmışlardır. 1950'li yıllara kadar sahip oldukları kilise içerisinde rahatça ayinlerini sürdürmüşlerdir. Aynı yıllarda cemaatin başında Papaz olarak Pıtrıs Kaya ve İsa Ertunga bulunmuştur. Süryaniler sayılarının bu güne oranla daha fazla olduğu geçmiş dönemlerde uygar, zanaatkar ve uygar insanlar olarak bilinmektedirler⁶⁵. Adıyaman'da yaşamaya devam eden Süryani cemaatinin iyiden iyiye azalmasına bağlı olarak öğretmen tutmayı degecek sayıda öğrenci bulunmaması, mevcut kilisede eğitim-öğretim yapılmasını engellemiştir⁶⁶. Bu nedenle Süryaniler cumhuriyetle birlikte günümüzde olduğu gibi devlet okullarına devam ederek eğitim ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar⁶⁷. 1978 yılından 2000 yılına kadar olan süreçte papazsız kalan Süryani cemaati 2000 yılında kiliseye bir papazın atanmasıyla birlikte tekrar dini vecibelerini yerine getirebilmektedirler⁶⁸. Günümüzde Adıyaman Süryanileri, İstanbul dışında Avrupa ülkelerine ve özellikle İsveç'e göç ederek yerleştikleri ve bir kısmının da Lübnan'a -60 hane civarı- yerleşerek hayatlarını buralarda idame ettirdikleri bilinmektedir. Buna rağmen göç eden Süryanilerin bir kısmı zaman zaman 26 Temmuzda Adıyaman'a gelmekte ve buradaki kilise içerisinde ayin düzenleyerek memleketleri ile hasret gidermektedirler⁶⁹.

d). Katoliklerin İlköğretim Faaliyetleri

Adıyaman'daki Katolik misyon faaliyetlerinin Malatya'da bulunan Katoliklerce yapıldığı ve bu nedenle Adıyaman'da 19. yüzyılın sonlarında Katolik mezhebine mensup Ermenilerin bulunduğu bilinmektedir⁷⁰. Bu nedenle Katolik Ermenilerin Adıyaman dışında Besni'de de bir kiliseleri ve buna bağlı bir okulları olduğu bilinmektedir⁷¹. 1900-1904 yılları arasında Eski Saray mahallesinde Katolik Ermenilerin rahibi olarak İknadyus Efendi,⁷² Meclis-i Ruhaniyesi olarak Manas Efendi⁷³, muhtarı ve sorumlusu olarak Serkis iken⁷⁴ Katolik Süryanilerin ise 1915 yılında Rahibi olarak Sem'an Efendi görülmektedir⁷⁵. Katolik Ermenilerin bu dönemde

⁶⁴ İ.AZN Dosya No: 1324 N-4 Gömlek No: 7.

⁶⁵ A. Hayrettin Kalkandelen, *Dünü ve Bugünü İle Adıyaman*, Adıyaman Belediye Başkanlığı Yayınları, Adıyaman (tarihsiz), s.16-17, 62-63.

⁶⁶ Talip Atalay, "Günümüz Süryani Kilise ve Manastırlarında Din Eğitimi", *Dini Araştırmalar*, Cilt: 8, s. 23, Eylül-Aralık 2005-2005, s. 63

⁶⁷ Talip Atalay, "a.g.m." s.43. Sayılarının azalması, Müslüman komşuları ile iç içe ve bir arada yaşamları, dini merkezlerine olan uzaklık, artan göçle nüfusun azalması ve cumhuriyet devrindeki yaygın okullaşma onların konuştukları dilin daha ziyade Türkçe olmasına neden olmuştur. Bkz. Aynı eser.

⁶⁸ Muzaffer İrirs, *Bütün Yönleriyle Süryaniler*, İstanbul 2002, s. 124.

⁶⁹ <http://www.lraper.org/main.aspx?Action=DisplayNews&NewsCode=N000001722&Lang=TR> (erişim 12.08.2009)

⁷⁰ İ.AZN Dosya No: 1327 C-5 Gömlek No: 4; Canan Yörür, *259 Numaralı Adıyaman Kadı Sicili H (1312) (1895) (1-90.sayfalar)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006, s. 55.

⁷¹ Numan Aras, *a.g.e.*, s.126-127.

⁷² Ömer Faruk Gökdeniz *262 Numaralı Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kadı Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Mart-2006, s. 36,61.

⁷³ Fezzullah Tekerek, *260 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 123-204 Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005, s. 89, 116. Manas Efendi'nin bu görevi 1903 yılında yaptığı görülmektedir. Bkz aynı eser.

⁷⁴ İbrahim Kanadıkırık, *260 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 1-122 Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005, s. 77, 156. Eserden Serkis Efendi'nin muhtarlığı 1902-1904 yıllarındaki mahkeme kayıtlarına geçmiştir. Bkz aynı eser aynı sayfalar.

⁷⁵ Mehmet Baydaş, *a.g.e.*, s. 85.

sahip oldukları kiliseye Kubbeli Kilise’de denilmektedir. Bu okulun müstemilatı içinde çocukların eğitim görmelerini sağlamak için birde okul bulunmaktaydı. Aziz Çağlayan, eserinde bu okul ve kilisesinin Ali Taşı Mahallesinde Mansurun denilen mevkide bulunduğunu belirtmektedir. Bu okul ve bitişiğindeki kilise I. Dünya Savaşı’ndan sonra bakımsız kalmış ve 1920 yılında yıkılmış, ardından arsası hazineye devredilmiş ve bilahere şahıslara satılarak üzerinde ev yaptırılmıştır⁷⁶.

Tablo 12⁷⁷

Merkez		Okul	Erkek	Kız
Adıyaman	Kilise(Ermeni)	Kilise Bitişiğinde	72	40
Adıyaman	Paşa Pınarı (Süryani)	Paşa Pınarı Civarında	18	-
Besni	Katolik Kilisesi	Kilise Yanı	29	16

Aziz Çağlayan, bu kilisesinin adının Mor Cercis Hıdır İlyas olduğunu ve Mara Mahallesindeki Rıdvan Bey Çeşmesi civarında olduğunu belirtmektedir. Bu kilisede 1930 yılında bakımsızlıktan yıkılmış ve devlet tarafından hazineye devredilerek şahıslara satılmıştır⁷⁸.

e). Sonuç

19. yüzyıl Adıyaman’da ilköğretim faaliyetlerinde meydana gelen en büyük değişiklikler sıbyan mektebinin iptidaiye dönüştürülmesi ve II. Abdulhamit dönemi başta olmak üzere devletin birçok yerde okul açılmasıdır. Ancak açılan bu okullarda kız çocuklarının eğitim olanaklarından erkekler kadar yararlanamadığı gibi eğitiminde düzensiz işlediği görülmektedir. Hatta bu nedenle bazı okulların tekrar açılıp tekrar kapandığı ve yetersiz kaldığı görülmektedir. Bunda halkın eğitime gereken önemi vermemesi ve maddi anlamda yaşanan yetersizlikler etkili olmuştur. Buna rağmen Osmanlı döneminde Adıyaman’da okullaşma oranının en fazla olduğu dönem II. Abdühamit dönemi olduğu bilinmektedir. Cumhuriyeti ilanından sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu’na kadar belirli bir şekilde varlıklarını sürdüren bu okullar adı geçen kanun ile kapatılmıştır.

Aynı yüzyılda azınlıklara ait olan okullarda ise eğitim faaliyetlerinin dalgalanmalar yaşamasına rağmen - özellikle Protestan Ermenilere ait olanların- düzenli bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Bu okullardan Protestan Ermenilere ait olanın bir takım mızır işlere bulaştığı görülmekle birlikte bütün bu okullar I. Dünya Savaşı’nın akabinde yaşanan gelişmelerin bir neticesi olarak kapanmıştır.

KAYNAKÇA

C.MF. No: 8941.

C.MF. Dosya No: 6132

MF. MKT Dosya No: 120 Gömlek No: 3.

İ.AZN Dosya No: 1327 C-5 Gömlek No: 4.

⁷⁶ Aziz Çağlayan, a.g.e., s.43.

⁷⁷ Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908, s.235-236

⁷⁸ Aziz Çağlayan, a.g.e., s. 43.

- İ.AZN Dosya No: 1324 N-4 Gömlek No: 7
- İ.AZN Dosya No: 1325 S-29 Gömlek No: 22
- .O.A. İ.HR. Dosya No: 262 Gömlek No: 15674
- B.O.A. İ.HR. Dosya No: 251 Gömlek No: 14916
- B.O.A. DH.MKT. Dosya No: 1517 Gömlek No: 96
- Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1317, Matbaa-i Amire İstanbul.
- Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1318, Matbaa-i Amire İstanbul.
- Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1319, Matbaa-i Amire İstanbul.
- Salname-i Nezareti Maarifi Umumiye 1321, Matbaa-i Amire İstanbul.
- AÇIKSES, ERDAL, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, TTK, Ankara 2003.
- Adıyaman İl Yıllığı 1967.
- ADNAN, IŞIK, *Malatya 1830-1919*, İstanbul 1998, s.413.
- AKYÜZ, YAHYA, *Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yay., 8. Baskı, İstanbul 2001.
- ARAS, NUMAN, *Ondokuzuncu Yüzyılda Malatya Sancağı Besni Kazası'nın Tarihi-Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006
- ARSLANOĞLU, İBRAHİM, "Türk Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişim ve Bugünkü Durumu", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Sayı 5., Mart 1998, 63-70.
- ATALAY, TALİP, "Günümüz Süryani Kilise ve Manastırlarında Din Eğitimi", *Dinî Araştırmalar*, Cilt: 8, s. 23, Eylül-Aralık 2005.
- ATALAY, TALİP, *Lozan Antlaşması Öncesi ve Sonrasında Süryani Eğitim Kurumları*, Mart 2005, http://www.akader.info/KHUKA/2005_mart/63-69.pdf,
- BAYDAŞ, MEHMET, *236 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 20-96 Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış, Tezsiz Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş 2008.
- BİÇAKCI, LÜSAN, "İstanbul'da Adıyamanlı Bir Ermeni" , *Radikal Gazetesi* 25.03.2007
- BİNBAŞIOĞLU, CAVİT, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yay., s. Ankara 2009.
- ÇAĞLAYAN, AZİZ, *Adıyaman Tarihi*, Deniz Matbaası, Adıyaman 1967.
- DALYAN, MURAT GÖKHAN, "Adıyaman'da Protestanlık Faaliyetleri ve Protestan Ermeni Kilisesi'nin Kurulması", *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler c. III.*, Kayseri 2008.
- DALYAN, MURAT GÖKHAN, *Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman Tarihi*, Reform Matbaası, Ankara 2007.
- DEMİRTAŞ, ZÜLFÜ, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, Elazığ 2007.
- DURAN, HACI, "Cumhuriyet Döneminde Adıyaman'da Eğitim Alanındaki Gelişmeler", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman* , Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart-2000.
- ERGIN, OSMAN, *Türk Maarif Tarihi c. 1-2.*, Eser Matbaası, İstanbul 1977.

Fifty Fourth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Worcester, Mass. October 4-7 1864, Boston 1864.

Fifty Second Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Springfield, Mass. October 7-10 1862, Boston 1862.

Fifty- Seventh Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Buffalo, New York, September 23-27 1867, Cambridge 1867.

Fifty-Eight Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Norwich, Connecticut, October 6-9 1868, Cambridge 1868.

Fifty-Fifth Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Chicago, Illinois October 3-6 1865, Boston 1865.

Fifty-Sixty Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Pittsfield, Mass. September 26-28, 1866, Boston 1866

Fifty-Third Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At, Rochester, N.Y. October 6-9 1863, Boston 1863.

Forty- Second Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held In Troy, New York, Sept. 7-10, 1852 Boston 1852.

Forty-Ninty Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Detroit, Michigan, Pa. Sebtember 7-8, 1858 Boston 1858.

GÖKDENİZ, ÖMER FARUK, *262 Numaralı Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Kadı Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Mart-2006.

İRİS, MUZAFFER, *Bütün Yönleriyle Süryaniler*, İstanbul 2002.

KALKANDELEN, A. HAYRETTİN, *Dünü ve Bugünü İle Adıyaman*, Adıyaman Belediye Başkanlığı Yayınları, Adıyaman (tarihsiz).

KANADIKIRIK, İBRAHİM, *260 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 1-122 Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005.

KOCABAŞOĞLU, UYGUR, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara Ağustos 2000.

MAHMUT CEVAD İBNÜ'Ş-ŞEYH NÂFİ, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, M.E.B Yay., Ankara, 2002.

One Hundred and Thirteenth Annual Sessions Acts And Proceedings of the Synod of the Germen Reformed Church in the United States, At Harrisburg, Dauphinco., Pa., October 1859, Chambersburg 1859.

Osmanlı Salnamelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908, Yay. Haz. Said Öztürk, İstanbul 2006.

ÖZKAN, SALİH, *Türk Eğitim Tarihi*, 2. Baskı Nobel Yay., Ankara 2008.

ÖZTÜRK, SAİD, "Osmanlı Döneminde Adıyaman'ın Sosyal Ekonomik Özellikleri", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman*, Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul Mart-2008.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Philadelphia, Pa. October. Sebtember 4-7 1859, Boston 1859.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Boston Mass. October 2-5 1860, Boston 1860.

Report of the American Board of Commissioners for Foreign Mission, Present at the Meeting Held At Cleveland , Ohio, October 1-3 1861, Boston 1861.

TEKEREK, FEYZULLAH, 260 Numaralı Hisn-ı Mansûr (Adiyaman) Kadı Sicilinin 123-204 Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2005.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1863, Vol. LIX., Cambridge 1863.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1866, Vol. LXII., Cambridge 1866.

The Missionary Herald, Containing the Proceedings at the American Borad of Commissioners for Foreign Missions, with View of other Benevolent Operations, for the Year 1854, Vol. L., Boston 1854

TURGUT, BAHATTİN, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Adiyaman'daki Vakıf Hizmetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İslâm Medeniyeti ve Sosyal Bilimler Bölümü, İslâm Tarihi Anabilim Tarihi, İstanbul 1993.

YÖRÜR, CANAN, 259 Numaralı Adiyaman Kadı Sicili H (1312) (1895) (1-90.sayfalar), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006.